

УДК 343.132 (100)

В.Г. Дрозд,

кандидат юридичних наук, доцент

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті сформувано пропозиції до кримінального процесуального законодавства України щодо застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування, зокрема в частині: затримання, застави, обрання кількості поручителів, застосування системи пробації на досудовому розслідуванні, а також використання заборони на наближення як запобіжного заходу.

Ключові слова: запобіжні заходи, затримання, застави, кількість поручителів, система пробації, досудове розслідування, заборони на наближення.

В статтє сформулировані предложения о внесении изменений в КПК Украины касательно применения мер пресечения на стадии досудебного расследования. В частности это касается – задержания, залога, количества поручителей, использования системы пробации на стадии досудебного расследования и др.

Ключевые слова: меры пресечения, задержание, залог, поручители, система пробации, досудебное расследование.

Paper formulates several suggestions about the amendmends to the criminal procedure legislation of Ukraine regarding the application of preventive measures at the stage of pre-trial investigation, in particular : detention, deposit, the number of guarantors, the application of the probation system in the pre-trial investigation, and the use of a restraining order as a measure of restraint.

The practice of streamlining of the pre-trial detention, accumulated in the countries of Eastern and Central Europe that have recently joined the European Union, and the use of the restraining order as a measure of restraint on the examples of Slovenia and Finland is considered.

Keywords : restraint, arrest, deposit, guarantees, probation system, pre-trial investigation.

Новації зарубіжного кримінального процесуального законодавства та аналіз процедури застосування запобіжних заходів дає уявлення про шляхи гуманізації кримінального судочинства у країнах, які нещодавно стали членами Європейського Союзу і досвід яких безпосередньо стосується демократизації відповідного законодавства та судової практики в Україні. Кримінальний процесуальний кодекс України регулює низку запобіжних заходів, що застосовуються до підозрюваного під час досудового розслідування.

Зважаючи на прагнення нашої держави стати членом Євросоюзу, виникає необхідність сформулювати якісно нові пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині застосування запобіжних заходів, використовуючи при цьому досвід країн світу.

Метою статті є формулювання пропозиції до кримінального процесуального законодавства України в частині застосування запобіжних заходів на стадії досудового розслідування.

Слід зазначити, що міжнародні і передусім європейські нормативні акти з питань захисту прав та свобод людини мають суттєвий вплив на процес формування громадянського суспільства в Україні та розбудову її як правової держави. Вони значною мірою сприяють вихованню у населення України свідомості та правової культури, насамперед у захисті прав людини [1].

Під час формування нового КПК України, прийнятого у 2012 році, фахівці намагалися використати зарубіжний досвід кримінального процесуального законодавства різних країн. Однак вважати цей Закон досконалим неможливо. Незважаючи на намагання запобігти виникненню усіх проблемних аспектів, що виникають на практиці, залишилася низка невирішених та нерегульованих питань. Зокрема, ми віднайшли декілька проблемних питань, що стосуються запобіжних заходів, які надалі розкриємо.

1. Для реформування кримінального судочинства України, підвищення обізнаності суддів, працівників органів внутрішніх справ, прокуратури та адвокатського корпусу певний інтерес становить практика раціоналізації досудових затримань, накопичена у країнах Східної та Центральної Європи, які нещодавно приєдналися до Європейського Союзу.

В Україні досі існує проблема, коли особу неможливо затримати у разі припинення безперервного переслідування. Маються на увазі ситуації, коли працівник міліції безперервно переслідує підозрюваного, але останньому вдається на нетривалий час (наприклад, 1-2 години) відірватися від переслідувача. Відповідно до КПК України у разі переривання переслідування затримувати утікача, якщо він знову трапився працівникові міліції, останній уже не має права доти, доки не отримає ухвали слідчого судді про його затримання. А якщо для винесення ухвали про затримання не вистачає доказів? Якщо єдиним джерелом цих доказів може бути лише сам правопорушник? І навпаки, чи правильно буде відпустити і не притягувати особу до відповідальності, навіть якщо працівник міліції бачив її на місці події, але вона втекла?

З одного боку, така норма в Законі запобігає незаконному та безпричинному затриманню осіб, таким чином захищаючи права людини і громадянина. З іншого, законодавець ускладнює й без того непросте становище правоохоронців. Затримати особу та повідомити їй про підозру він не може, бо для цього не вистачає підстав. Допитати як свідка також не може. Якщо він це зробить, то згодом не матиме права повідомляти про підозру особу, яка вже має статус свідка. Питання як отримати показання від особи залишається невирішеним. Крім того, існує великий ризик залишити винну особу не покараною за вчинене нею правопорушення.

Вважаємо, що законодавцю слід дотримуватися однієї позиції. На нашу думку, для законотворчих органів пріоритетом є життя у безпечному суспільстві, а пов'язані з цим тимчасові незручності у вигляді затримання для встановлення причетності до вчиненого правопорушення є незначними. І якщо це суперечить певним вимогам міжнародних зобов'язань України перед іноземними партнерами в частині міжнародних угод, можна створити певний перехідний варіант норми процесуального закону, наприклад, дозволити процесуальне затримання особи без ухвали суду на 3 години протягом робочого дня і до 11:00 години ранку наступного дня, якщо затримання відбулося у темну пору доби (у неробочий час). Звісно, затримання на 3 години було передбачено законодавством і раніше, але раніше затримання особи рахувалося з моменту складання протоколу затримання, а не з моменту фактичного позбавлення особи можливості вільно пересуватися.

2. Вважаємо за необхідне внести зміни у ч. 2 ст. 180 КПК України, пов'язані із кількістю поручителів. У цій частині вказано, що кількість поручителів визначає

слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише у разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру. Остання позиція є дещо невірною з нашої точки зору. Це пов'язано з неможливістю довести ступінь довіри. Для того, щоб гарантувати якісне забезпечення виконання обраного запобіжного заходу у вигляді особистої поруки, слід встановити мінімальну чітку кількість поручителів.

Враховуючи зазначене, у ч. 2 ст. 180 КПК України слова “Наявність одного поручителя може бути визнано достатньою лише у разі, коли ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру” слід замінити словами “Поручителів має бути не менше двох”.

Крім того, наявність двох поручителів дає більше гарантій, що особа, передана на поруки, виконуватиме покладені на неї судом обов'язки, а поручителі будуть контролювати це у той час, як один поручитель під час прийняття на себе обов'язків поручителя може керуватися лише суб'єктивними мотивами на ґрунті особистісних зв'язків з підозрюваним і не зважати на контроль за покладеними на підопічного обов'язками.

3. В Україні вже протягом певного часу ведуться дискусії щодо необхідності створення системи пробації. Про її функціонування 05.02.2015 прийнято закон. Існує низка думок щодо доцільності її створення.

Так, відповідно до ст. 2 Закону “Про пробацію” пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [2, с. 93].

Як бачимо, пробація застосовується до засуджених та обвинувачених. На нашу думку, слід використовувати систему пробації на стадії досудового розслідування до неповнолітніх правопорушників. У таких країнах як Угорщина, Латвія, Румунія, Чехія тощо така діяльність практикується досить активно. Це свого роду нагляд за діяльністю неповнолітнього правопорушника щодо виконання покладених на нього судом обов'язків – обраного запобіжного заходу.

Законом (ст. 8) передбачені певні види пробації, зокрема: досудова, наглядова та пенітенціарна. Досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Нами ж пропонується залучати орган пробації на стадії досудового розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх, до яких обрано запобіжний захід у вигляді особистої поруки з метою виконання інформаційної та наглядової функцій.

Враховуючи наведене вище, слід внести зміни у ст. 12 Закону України “Про пробацію”, зокрема у другій частині вказати, що система пробації може застосовуватися на стадії досудового розслідування щодо неповнолітніх підозрюваних, до яких обрано запобіжний захід у вигляді особистої поруки. А також внести зміни до ст. 18 цього ж Закону про те, що орган пробації у межах своїх повноважень здійснює:

надання слідчому, прокурору або суду загальної інформації про неповнолітнього правопорушника;

наглядові заходи щодо неповнолітнього підозрюваного, до якого обрано запобіжний захід у вигляді особистої поруки;

ініціювання перегляду судом обраного виду запобіжного заходу із призначенням іншого – більш м'якого або більш суворого.

Разом із Законом слід внести зміни до КПК України, зокрема до ст. 176, де окремим пунктом слід вказати, що до неповнолітнього підозрюваного, якому

обрано запобіжний захід у вигляді особистої поруки, орган пробації може здійснювати наглядові заходи.

4. Беручи за основу досвід Словенії та Фінляндії щодо використання заборони на наближення, ми пропонуємо створити такий запобіжний захід на стадії досудового розслідування.

На нашу думку, для удосконалення запобіжних заходів, які можуть застосовуватися на стадії досудового розслідування, слід до переліку вже визначених у ч. 1 ст. 176 КПК України заходів додати ще заборону наближатися до об'єкта чи суб'єкта і розмістити її четвертим пунктом після застави. Розглянемо, що саме мається на увазі.

Такий запобіжний захід як заборона на наближення може слугувати альтернативою домашньому арешту. Це стосується випадків, вчинення злочинів невеликої тяжкості, коли особу можна обмежити у певних діях і цього буде достатньо для нейтралізації його суспільної небезпеки. Для прикладу, якщо особа вчинила насильницькі дії (вчинила вперше пограбування, завдала тілесних ушкоджень, погрожувала насильством тощо).

Заборона на наближення – це запобіжний захід, що може обиратися слідчим за ухвалою суду до підозрюваного на період досудового розслідування кримінального провадження і полягає у накладенні на нього певних обов'язків, за невиконання яких цей запобіжний захід змінюється на більш суворий.

Пропонуються такі види цього запобіжного заходу:

- заборона наближатися до осіб;
- заборона наближатися до об'єктів.

За сферою впливу: безпосередня та розширена заборона наближатися. Безпосередня полягає у тому, що на особу накладається заборона наближатися до конкретного об'єкта або суб'єкта. А розширена – заборона наближатися до території, де перебуває суб'єкт, або ж до осіб, що працюють на об'єкті, на який накладено заборону наближатися.

Такий запобіжний захід накладається у тому обсязі, у якому це необхідно щодо кожного конкретного випадку. Однак, допускається певний контакт у разі примирення сторін за згодою обох сторін провадження.

Вирішувати питання про обрання такого запобіжного заходу має суд за клопотанням слідчого або прокурора. Таке клопотання розглядається суддею негайно після отримання. У клопотанні мають бути наведені аргументи щодо причин обрання саме такого запобіжного заходу до конкретної підозрюваної особи, аргументувати його сумлінну поведінку і те, що він розкаюється у вчиненому і зобов'язується виконувати усі покладені на нього обов'язки.

У разі обрання такого запобіжного заходу суд завжди оцінює ступінь, тяжкість вчиненого злочину та ступінь ризику підозрюваного для потерпілого та суспільства. Підґрунтям для такої оцінки є зібрані матеріали провадження, аргументи слідчого, прокурора, зізнання самого підозрюваного тощо. Обов'язковим є виклик до суду самого підозрюваного. Це робиться для того, щоб пересвідчитися у тому, що він не несе суспільної небезпеки та буде виконувати усі покладені обов'язки.

Цей запобіжний захід накладається на строк досудового розслідування, коли будуть зібрані усі матеріали та передані до суду на розгляд – до початку судового засідання. Цей строк може бути порушено у разі, якщо виникне необхідність застосувати до підозрюваного більш суворий запобіжний захід відповідно до КПК України.

Крім обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, на підозрюваного покладаються такі обов'язки: 1) не контактувати з особою, до якої накладено

заборону наближатися, і не намагатися це зробити будь-яким способом; 2) не наближатися до суб'єкта чи об'єкта на відстань радіусом до 1 км; 3) не телефонувати, письмово не сповіщати, не залишати будь-які предмети, що нагадують про підозрюваного; 4) не переслідувати та не спостерігати за суб'єктом та об'єктом; 5) не наближатися до місця проживання, роботи та іншого місця перебування суб'єкта заборони.

Обов'язки, відстань детально описується слідчим у клопотанні із подальшою вказівкою підозрюваному назв вулиць, адрес, номерів будинків та інших, конкретизуючи дані щодо заборони.

На особу, до якої застосовано заборону на наближення, одягається електронний засіб контролю (наприклад, браслет із датчиком GPS) на кшталт того, що використовується при домашньому арешті. Враховуючи це, слід внести зміни до п. 2 ч. 2 ст. 195 КПК України "Застосування електронних засобів контролю" після слів "...обрано запобіжний захід" додати "у вигляді заборони на наближення та домашнього арешту".

Також вважаємо за необхідне витрати на забезпечення такого пристрою покласти на підозрюваного. Тому доповнити ст. 195 КПК України частиною 7 і викласти її у такій редакції: "Витрати, пов'язані із застосуванням електронного засобу контролю покласти на підозрюваного, до якого застосовується такий запобіжний захід. У разі відмови оплачувати ці витрати підозрюваному обирають більш суворий запобіжний захід".

Такий запобіжний захід можна обирати до підозрюваних, які уже не несуть суспільної небезпеки, розкаюються у вчиненому і зобов'язуються виконувати покладені на них обов'язки. Однак підозрюваний може приховувати свій справжній намір, тому передбачити порушення покладених на нього обов'язків можливо завдяки браслету. Завдяки останньому можна відслідкувати рух підозрюваного цілодобово.

Такий запобіжний захід є більш м'яким обмеженням волі ніж, наприклад, домашній арешт або тримання під вартою. Тому може бути прийнятий не лише в Україні як запобіжний захід на досудовому розслідуванні, але й іншими європейськими країнами, оскільки є досить гуманним відносно прав підозрюваного та обвинуваченого.

Контроль за виконанням покладених на підозрюваного зобов'язань виконує орган, який здійснює провадження, або спеціальний технічний відділ, який здійснює обслуговування електронних засобів стеження. У разі виявлення порушення підозрюваним, обвинуваченим встановлених обов'язків запобіжний захід змінюється на домашній арешт, а при спробі уникнення правосуддя – на тримання під вартою.

Тому, слід не лише внести зміни до ч. 1 ст. 176 КПК України, додавши четвертим пунктом після застави заборону на наближення, але створити нормативну базу, яка буде детально регулювати застосування такого запобіжного заходу.

5. Вважаємо за необхідне висловити думку щодо використання такого запобіжного заходу як застава. Справа в тім, що цей запобіжний захід, як свідчить практика, дуже часто використовується високопосадовцями та заможними громадянами України як спосіб уникнення тримання під вартою, а разом з тим і можливість уникнути притягнення до відповідальності, залишивши територію держави. Відповідно до законодавства розмір застави вираховується із офіційно відомих фінансових можливостей громадянина. Враховуючи рівень корумпованості високопосадовців у нашій державі, сума, зазначена ними у податкових деклараціях, не завжди відповідає дійсності. Тому, зазвичай, розмір застави, яка призначається

судом, для цих осіб не є суттєвим, а, відповідно, сам запобіжний захід стає несуттєвим, а навпаки – “запобігає” їх триманню під вартою.

Як вихід з цієї ситуації, пропонуємо вираховувати розмір застави з вартості майна, яке перебуває у користуванні та власності підозрюваної, обвинуваченої особи. Це пов'язано з тим, що на сьогодні багато недобросовісних громадян приховують від держави свої статки, отримані у тому числі в результаті здійснення незаконної діяльності, оформлюючи їх, наприклад, на членів своєї сім'ї. Тому ми обрали саме майно, яке перебуває у користуванні та власності. Правники одразу визнають цю норму неправомірною, оскільки вона ніби порушує права інших осіб на власність. Але це не зовсім так, оскільки ми не конфіскуємо майно, яке перебуває у користуванні, а лише на підставі нього вираховуємо суму застави для підозрюваного, обвинуваченого.

Також пропонуємо обмежити в праві на застосування такого запобіжного заходу, як застава, осіб, які притягуються до відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного із отриманням або наданням неправомірної вигоди (корупції), тобто людей, які раніше порушували та “обходили” законодавство України за певну суму грошей. І таким чином не легалізувати своєрідний “хабар” державі за можливість уникнення покарання.

Отже, на основі порівняльного аналізу особливостей кримінальної процесуальної регламентації процедури обрання запобіжних заходів як таких, що обмежують волю особи, так і таких, що не пов'язані з обмеженням волі особи, розроблені пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального кодексу України. Вказані пропозиції мають позитивно вплинути на процес досудового розслідування в частині правового регулювання обрання запобіжних заходів, враховуючи при цьому європейські стандарти щодо захисту прав і свобод людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 20. – Ст. 99.
2. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 13. – С. 93.

Отримано 15.03.2016